

به نام خداوند فرهنگ و رای

سرمایه‌ی فرهنگی و ارتباطات غیرکلامی

در دیوان اشعار حافظ

مستوفی زارع مهرجردی

علیرضا قبادی

(عضو هیات علمی دانشگاه خوارزمی)

نیاز دانش

سرشناسه	قیادی، علیرضا، ۱۳۳۹.
عنوان و نام پدیدآور	سومایه‌ی فرهنگی و ارتباطات غیر کلامی در دیوان اشعار حافظ / علیرضا قیادی، مسعود زارع مهر جردی.
مشخصات نشر	تهران: نیاز دانش، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	۱۱۰ ص.
شابک	978-600-7724-80-4
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
یادداشت	کتابنامه.
یادداشت	نمایه.
موضوع	حافظ، شمس‌الدین محمد، - ۷۹۲ ق -- نقد و تفسیر
موضوع	Hafiz, Shamsoddin Mohamad, 14th Century -- Criticism and interpretation
موضوع	Hafiz, Shamsoddin Mohammad-- Influence ۷۹۲ ق -- تأثیر
موضوع	شعر فارسی -- قرن ۸ ق -- تاریخ و نقد
موضوع	Persian poetry -- 14th century -- History and criticism
موضوع	Culture, Iranian -- Influence*
موضوع	فرهنگ ایرانی -- تأثیر
شابک گروه	زارع مهر جردی، مسعود، ۱۳۴۲
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۶ س ۴ / PIR۴۵۳۵
رده‌بندی یوبی	۳۲ فا ۸
شماره کتابشناسی ملی	۴۶۶۳۰

نام کتاب	سومایه‌ی فرهنگی و ارتباطات غیر کلامی در دیوان اشعار حافظ
مؤلفین	علیرضا قیادی، مسعود زارع مهر جردی
ویراستار	آسیه ناظمی
طراح جلد	حسن خانعلی کوپایی
مدیر اجرایی - ناظر بر چاپ	حمیدرضا محمد ناظمی، محمد شمس
ناشر	نیاز دانش
صفحه‌آرا	واحد تولید انتشارات نیاز دانش
نوبت چاپ	اول - ۱۳۹۶
شمارگان	۲۰۰ نسخه
قیمت	۶۵۰۰۰ ریال

ISBN: 978-600-7724-80-4

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۲۴-۸۰-۴

هرگونه چاپ و تکثیر (اعم از زیراکس، بازنویسی، ضبط کامپیوتری و تهیه‌ی CD) از محتویات این اثر بدون اجازه‌ی کتبی ناشر ممنوع است، متخلفان به موجب بند ۵ از ماده‌ی ۲ قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

کلیه حقوق این اثر برای ناشر محفوظ است.

آدرس انتشارات: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، تقاطع وحید نظری، پلاک ۲۵۵، طبقه ۱، واحد ۲

www.Niaze-Danesh.com

مشاوره جهت نشر: ۲۱۰۶۷۰۹ - ۰۹۱۲

مقدمه

مهمترین وظیفه‌ی علوم اجتماعی، شناختن نشانه‌ها و معانی در متن زندگی اجتماعی انسان‌ها است. بنابراین، هر ابزاری به‌دست علوم اجتماعی بیاید، از آن به‌عنوان ابزار انجام پژوهش بهره می‌گیرد. ادبیات نیز از جمله این حوزه‌ها است. در واقع، نگاه به ادبیات در عرصه‌ی زندگی اجتماعی، شناخت ابزار مطالعه‌ی زندگی جمعی، اعم از نشانه‌ها و معانی است. اولین قدم ادبیات به‌کارگیری هنر ساخت‌دهی که بی‌تردید، به سبیل‌های متخصصان ادبیات به‌صورت لازم انجام می‌پذیرد. پس از آن است که حوزه‌های مانند فلسفه، روانشناسی، تاریخ، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و علم ارتباطات بر بی‌گونی نشانه‌ها و معنای مترتب بر آن‌ها در متون ادبی - اعم از نظم و نثر - توجه می‌کنند. هر یک متناسب با امیال و احوال خود پدیده‌ی ادبی مورد نظر را تفسیر می‌نمایند. این موضوع بدان جهت صورت می‌پذیرد که ادبیات، دارای گفتمان‌هایی است که از رمزگان اجتماعی به معنای عام، اکنون ادبیات آن‌قدر توسعه یافته که یک حوزه‌ی معنایی به تنهایی نمی‌تواند معنای مندرج در آن را بازشناسد. از این رو؛ توجه مطالعات بین‌رشته‌ای برای شناخت لایه‌های متنوع و متعدد آن ضرورت یافته است. بین رشته‌ای شدن مطالعه‌ی ادبیات، موجب فربه شدن ادبیات در مسیر نشانه‌شناسی، مردم‌شناسی و تفسیرگرایی شده است. در این اثر سعی شده تا این ملاحظات از منظر فرهنگ و ارتباطات در اشعار حافظ مورد نظر قرار گیرد. امیدواریم این نگاه به اشعار حافظ، فهمی نوین از ادبیات بی‌بدیل او باشد.

علیرضا قبادی - مسعود زارع مهرجردی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۳	مقدمه
۹	پیشگفتار
۱۳	فصل اول / ادبیات با عنوان کنشگر فرهنگی-اجتماعی
۱۴	مقدمه
۱۵	ادبیات و جامعه
۱۸	نظریه بازتاب
۱۹	نظریه دریافت
۲۴	محتوای آشکار و پنهان
۲۵	تفسیرگرایی فرهنگ
۲۵	هرمنوتیک
۲۷	تفسیرگرایی فرهنگی گیرتر
۳۰	معناشناسی
۳۱	نشانه شناسی
۳۵	کارکردگرایی
۳۵	ساخت گرایی
۳۷	فصل دوم / حافظ با عنوان سرمایه‌ی فرهنگی ایران
۳۸	سرمایه‌ی فرهنگی چیست؟
۴۰	اشکال سرمایه‌ی فرهنگی
۴۲	کارکردهای سرمایه‌ی فرهنگی
۴۲	کارکرد سرمایه‌ی فرهنگی از نگاه متفکرین خارجی
۴۲	کارکرد سرمایه‌ی فرهنگی از نگاه متفکرین ایرانی

۴۳	تعاریف دیگر سرمایه‌ی فرهنگی
۴۴	تمایزهای زیبایی شناختی و سرمایه‌ی فرهنگی
۴۵	محدوده تاثیرگذاری سرمایه‌های فرهنگی

فصل سوم / ارتباطات غیر کلامی

۴۷	ارتباطات چیست؟
۴۸	انواع ارتباط
۵۰	ارتباطات غیر کلامی
۵۲	بسته ارتباطات غیر کلامی با ارتباطات کلامی
۵۳	تفاوت‌های ارتباطات کلامی و غیر کلامی
۵۳	نشانه‌های غیر کلامی

فصل چهارم / نشانه‌های ارتباطات غیر کلامی

۵۹	- نشانه‌های غیر کلامی در شعر حافظ
۶۶	حالات چهره
۶۸	ارتباطات چشمی
۷۱	حالات لب و دهان
۷۲	رنگ رخسار
۷۳	وضع ظاهری و حالات بدن
۷۴	شرایط محیطی
۷۶	عوامل بویایی
۷۶	اشارت و حرکات دست‌ها و پاها
۷۸	الگوهای بین فردی ارتباط تماسی یا لامسه‌ای
۷۹	عوامل صوتی یا فرا زبان
۷۹	موسیقی شعر و وزن
۹۰	لحن، تن صدا
۹۵	فاصله‌های ارتباطی
۹۹	جمع‌بندی

۱۰۳	فهرست منابع و مآخذ
۱۰۹	نمایه

www.ketab.ir

پیشگفتار

تاکنون ابعاد مختلفی از شعر حافظ مورد تحقیق و بررسی قرار گرفته است. آثار مادی و غیر مادی شعر حافظ در دوران مختلف، همواره مورد توجه کارشناسان عرصه‌های مختلف، به‌خصوص ادبیات‌شناسان و مردم‌شناسان ادبیات قرار گرفته است. این پژوهش به‌نظر می‌رسد، با توجه به میزان نفوذ و ماندگاری این اثر گران‌بها در جامعه، این پدیده می‌تواند از دیدگاه علوم دیگر نیز مورد توجه و کنکاش قرار بگیرد. از آن جمله می‌توان به علوم ارتباطات^۱ اشاره کرد که در واقع به بیان چگونگی و چرایی برقراری ارتباط بین فرستنده^۲ و گیرنده^۳ می‌پردازد. چرا که شعر حافظ در تمامی شئون فرهنگی و مذهبی جامعه ایرانی مطرح بوده و به همین سبب، می‌توان گفت که دلایل این ادبیات مطلق، نقش بیشتری در ماندگاری و نفوذ آن در جامعه داشته است. همچنین سرمایه‌های فرهنگی^۴ در جهان، نقشی به‌سزا در شناساندن فرهنگ، تمدن حوامع مختلف برعهده دارند. سرمایه‌هایی که به گفته بوردیو^۵ (۱۳۸۴) قابلیت تبدیل شدن به انواع سرمایه‌های دیگر را دارند و حتی می‌تواند به سرمایه‌های سیاسی، رفتاری نیز تبدیل شود.

به‌طور کلی می‌توان گفت، اگرچه هرکدام از این جنبه‌ها تاکنون در موارد مختلفی مورد توجه قرار گرفته است؛ اما کمتر اجتماع آن‌ها را برای به‌دانش دیدگاهی جدید، خصوصاً در عرصه ادبیات شاهد بوده‌ایم. چیزی که در بررسی اثر بزرگ به چشم می‌خورد یک جانبه‌نگری و همچنین به‌کارگیری نظریه‌های غریبومی، و

^۱ Communications

^۲ sender

^۳ reciever

^۴ Cultural capital

^۵ Pierre Bourdieu(1930-2002)

صرف نظر کردن از خصوصیت‌های فرامنتی این آثار از جانب پژوهشگران است. در این کتاب تلاش شده تا در کنار تبیین برخی از مبانی ارتباطی و فرهنگی، به‌طور خاص به یکی از آثار شاخص فرهنگی ایران پرداخته شود. با این توضیح که حافظ، از معدود شاعرانی است که هنوز و پس از گذشت قرن‌ها، بر سر سفره‌ی فرهنگی مردم حضور دارد و همواره مورد استفاده‌های گوناگون قرار گرفته است. این نوع کارکرد فرهنگی در یک جامعه، تنها و تنها از آثار بزرگ بر می‌آید و همین وضع نیز باعث توجه بیشتر به این اثر، در پژوهش حاضر بوده است. هر چند ممکن است از بدگاه خبرگان ادبیات، الزاما این اثر مهمترین و غنی‌ترین آن در بین دیگر آثار نباشد، اما به‌دلیل توجه خاص عموم مردم و به‌کارگیری این سرمایه‌ی فرهنگی در زندگی روزمره، می‌توان گفت از نظر کارکردی، اشعار حافظ، گوی سبقت را از دیگر آثار بزرگ ادب فارسی ربوده است. خصوصیات شعر حافظ، که همواره توانسته مخاطب خود را در پی قرون مختلف، راضی به همراهی با خود کند و حتی در امور مختلف زندگی، مورد مشورت مخاطبان خود قرار گیرد (از طریق تغال)؛ می‌تواند ویژگی برجسته حافظ نسبت به دیگر آثار قلمداد شود. ارتباطات غیرکلامی^۱ در شعر حافظ، به واقع از دوهزارمرد بررسی قرار می‌گیرد. یکم اینکه، شعر حافظ، همواره از نظر کلام مورد توجه بوده است و بیشتر موفقیت این اثر، همواره به جنبه‌های کلامی آن نسبت داده شده است. دوم اینکه، ارتباطات غیرکلامی، در واقع بخشی مهم از کلام را تشکیل می‌دهد و حتی می‌توان از آن با عنوان بخش غیرکلامی (صامت) کلام نیز نام برد. از سویی دیگر، شخصیت حافظ به لحاظ ملی، ایرانی است و به لحاظ دینی، اسلامی. درست همین ویژگی‌ها در امروز جامعه‌ی ما حاکم و مسلط است و به‌راحتی می‌توان رنگ و بوی یکسان سرمایه‌ی فرهنگی مشترک را در هر دو زمان، یعنی زمان حافظ و زمان حال حس

^۱ Nonverbal communications

کرد و دید و دریافت که این سرمایه چگونه از آبشخور غیر کلامی شخصیت اجتماعی فرهنگی او سیراب گردیده و ایرانیان، امروز چگونه می‌توانند از این عنصر ارتباطی بهره‌برداری کنند. به‌ویژه در قالبی غیر کلامی. اهمیت این پژوهش نیز بررسی همین ابعاد شناخته و ناشناخته شعر حافظ است که در بستر ارتباطات غیر کلامی که از مهمترین شاخه‌های ارتباطات اجتماعی^۱ است؛ اتفاق می‌افتد. بنابراین ضرورت این پژوهش را می‌توان در بررسی آثار بزرگ ادبی از دو منظر سرمایه‌های فرهنگی و همچنین ارتباطات جستجو کرد. همچنین پرداختن به این پژوهش از آن جهت اهمیت پیدا می‌کند که در حالی که جهانیان همواره در حال ارائه‌ی محذورات فرهنگی خود، خصوصا در زمینه هنر و ادبیات هستند؛ ما از پرداختن به سرمایه‌های جاذبه‌گزين ناپذیرمان که حاصل انباشتگی فرهنگی قرن‌ها است، غافل مانده‌ایم. سرمایه‌های فرهنگی با کیفیت بالا و قابل ارائه به بازارهای فرهنگی جهانی.

در این کتاب تلاش شده است تا بررسی مواردی که شعر حافظ را در زمره‌ی سرمایه‌های فرهنگی ایرانی-اسلامی تراز می‌دهد، به دسته‌بندی مصادیق ارتباطات غیر کلامی این اثر و نحوه‌ی پیشبرد و گسترش آن در طول زمان و جوامع بپردازیم. از نظر بوردیو (۱۳۸۴)، یک سرمایه‌ی فرهنگی به قابلیت، قریحه، سبک و حتی الگوهای سخن گفتن افراد در یک گروه یا قومی حائز اهمیت می‌شود و به‌واسطه فرآیند اجتماعی‌شدن، تمایز یک گروه از گروه‌های دیگر را نمایان می‌سازد. شعر حافظ نیز با استفاده از رسانه‌ی مکتوب و در قالب شعر فرم شعر کلاسیک فارسی، به انتقال پیام منسجم و فرهنگی خود، از زمانی به زمان دیگر و از جامعه‌ای به جامعه‌ای دیگر پرداخته است. بررسی مصادیق ارتباطات غیر کلامی در کنار کلام حافظ، همچون بررسی فاصله‌گذاری‌ها، تشریح حالات، لحن، جایگاه

^۱ Social communications

اجتماعی گوینده و مخاطب و... می‌تواند باعث روشن شدن این نکته شود که ارتباطات غیرکلامی، نقشی فراتر از آنچه تاکنون تصور شده در ماندگاری و گسترش این سرمایه‌ی فرهنگی ایرانی-اسلامی، نزد مخاطب، در طی قرون گذشته ایفا نموده است و البته که این نتیجه‌گیری قابل تعمیم به بسیاری از جنبه‌های ادبیات فارسی نیز هست. بدیهی است در این راه، دیدگاه ارتباطی و بررسی عناصر پیام است که راهگشا خواهد بود و از عناصر مختلف ادبیات فارسی، تنها در استای پیشبرد این دیدگاه بهره‌گیری خواهد شد.

www.ketab.ir